

Het effect van het Gordon Ouderprogramma, de 'Parent Effectiveness Training': een meta-analyse¹

Caroline Klein Poelhuis, Rien van IJzendoorn & Femmie Juffer

Is the Gordon Parent Effectiveness Training indeed effective?

In a meta-analysis on ten studies, we found a substantial, positive effect on parenting attitudes, but only a week influence on parenting behavior, and on child behavior. The quality of the studies on Parent Effectiveness Training appeared to be rather low, and the number of randomized control group experiments quite small.

Inleiding

In dit artikel wordt verslag gedaan van een narratief en meta-analytisch onderzoek naar het effect van het Gordon ouderprogramma, de Parent Effectiveness Training (PET). In Nederland behoort het Gordon programma tot de meest bekende oudercursussen (Van Londen-Barentsen & Van Londen, 1994). Gordon programma's kunnen zich verheugen in een toenemende populariteit, niet alleen bij ouders maar ook bij leerkrachten en crècheleidsters. De kernvraag van het onderzoek is die naar het effect van het programma op de deelnemende ouders en hun kinderen. Gordon (1980) claimt effecten van zijn training op drie aspecten van de opvoeding, te weten: de opvoedingshouding en het opvoedingsgedrag van ouders, en het gedrag van het kind. We zullen deze drie claims hier toetsen op basis van empirische studies die de afgelopen decennia naar de effectiviteit van de Gordon cursussen zijn verricht.

Caroline Klein Poelhuis is gastmedewerker bij de afdeling Algemene en Gezinspedagogiek van de Universiteit Leiden

Rien van IJzendoorn is als hoogleraar verbonden aan de afdeling Algemene en Gezinspedagogiek van de Universiteit Leiden

Femmie Juffer is als bijzonder hoogleraar adoptie werkzaam bij de afdeling Algemene en Gezinspedagogiek van de Universiteit Leiden

Correspondentieadres: Postbus 9555, 2300 RB Leiden

Voor het onderzoek zijn tien studies geselecteerd, waarin het PET-programma experimenteel wordt onderzocht. We vergelijken deze studies met elkaar op de uitkomsten en de gebruikte onderzoeksmethoden, en we zullen meta-analytisch nagaan in hoeverre verschillen in uitkomsten tussen de studies verklaard kunnen worden op basis van een verschillende opzet.

Claims van Gordon met betrekking tot het PET-programma

Het Gordon ouderprogramma is een trainingsprogramma, waarbij ouders leren luisteren naar wat het kind zegt, leren geven van ik-boodschappen en leren problemen op te lossen 'zonder verlies' voor een van de partijen (Gordon, 1980). Het programma richt zich op de ouders en wil de opvoedingsattitude en het opvoedingsgedrag van ouders veranderen of aanpassen. Men streeft naar een meer democratische opvoedingshouding van ouders, met meer aandacht voor de gevoelens en behoeften van het kind. Gordon (1980) claimt op basis van 25 onafhankelijke studies, variërend in kwaliteit, dat de training effect heeft op de ouders en het kind. De veranderingen bij de ouders zouden zich voornamelijk uiten in meer zelfvertrouwen, een meer accepterende houding ten opzichte van het kind, meer vertrouwen in het kind, meer begrip, een meer democratische opvoedingshouding en opvoedingsgedrag, en een vermindering van de problemen bij het kind. De veranderingen bij de kinderen zouden vooral worden gevonden in meer zelfvertrouwen, minder onaangepast en agressief gedrag, kinderen zouden hun ouders meer acceptereënd vinden dan voor de training en de kinderen zouden zich beter verbaal kunnen uiten.

In hun bespreking van 15 studies naar het effect van het Gordon programma concluderen Rinn en Markle (1977) echter dat de beschikbare gegevens de veronderstelde effectiviteit van PET niet ondersteunen. De auteurs hebben veel kritiek op de methodologische uitvoering van de studies en twijfelen vooral hierdoor aan de waarde van de resultaten. Bij dit negatieve oordeel sluiten zich Dembo, Sweitzer en Lauritzen (1985) in hun bespreking van drie verschillende typen ouderprogramma's aan. De methodologische problemen binnen de evaluatiestudies naar het Gordon ouderprogramma, zoals het ontbreken van een controlegroep, het ontbreken van een random toewijzing, het vertrouwen op zelfrapportage en het ontbreken van lange termijn metingen, maken de positieve conclusies van Gordon (1980) onzeker. Cedar en Levant (1990) geven in hun meta-analytische studie ook aan dat veel studies methodologisch zwak zijn en het vrijwel onmogelijk is deze studies mee te nemen in een meta-analytisch onderzoek. De auteurs hantieren de aanwezigheid van een controlegroep, een voor- en nameting, kwantitatieve resultaten en een origineel PET-programma als criteria voor opname in het meta-analytisch onderzoek. In hun literatuuronderzoek vinden zij 60 studies, waarvan er slechts 26, op grond van deze criteria, bruikbaar blijken te zijn. Slechts zes van deze 26 studies zijn gepubliceerd. De andere 20 studies zijn ongepubliceerde manuscripten (bijvoorbeeld doctoraalscripties en ongepubliceerde proefschriften). Het geringe aantal publicaties is ook gesignaleerd door Dembo, Sweitzer en Lauritzen (1985). Deze auteurs vonden destijds slechts drie publicaties. Cedar en Levant (1990) vinden in hun meta-analytisch onderzoek, met 26 studies, een effectgrootte van $d=.33$ voor het PET-programma. Zesentwintig weken na beëindiging van het programma is er nog steeds sprake van een significant effect. Het PET-programma blijkt vooral effect te hebben op de kennis, de attitude en het gedrag van de ouders, en op het zelfvertrouwen van het kind.

Vraagstelling van de studie

Het is inmiddels meer dan een decennium geleden dat de laatste systematische analyse van effectstudies naar Gordon-oudercursussen werd uitgevoerd (Cedar & Levant, 1990). Gezien de groeiende populariteit van de Gordoncursussen is het tijd voor een effectevaluatie gebaseerd op ouder en ook recentere onderzoek. We veronderstellen dat Gordoncursussen in eerste ronde effect sorteren op de attitudes van de betrokken ouders. Deze veranderde attitudes zouden dan vervolgens tot veranderingen in pedagogische aanpak en gedrag moeten leiden. Tenslotte zal het effect van een Gordoncursus ook zichtbaar moeten zijn in een verandering van gedrag en ontwikkeling van het kind als gevolg van de veranderde aanpak door de ouders (Groenendaal, 1993).

We onderscheiden dan ook drie effectdoelen. Het eerste doel van een ouderprogramma is het veranderen van de attitude van ouders ten opzichte van de opvoeding van hun kind. Deze attitudeverandering kan worden teruggevonden in de veranderde ideeën die ouders hebben over opvoeding en de relatie met hun kind. Deze verandering is in principe meetbaar met behulp van zelfrapportage. Door de verandering van de attitude van ouders kan er bij ouders een gedragsverandering optreden, die wordt gesignaleerd door de omgeving. Deze gedragsverandering dient dus te worden gemeten door rapportage van anderen, bijvoorbeeld het kind van de deelnemende ouders of een observator. Het gedrag van het kind, dat onder invloed van veranderd gedrag van de ouder zou moeten veranderen, kan op diverse manieren worden gemeten, bijvoorbeeld door middel van zelfrapportage, door rapportage van ouders of door observatie. Een methodologisch probleem van de gevonden studies is echter dat ze nogal eens uitsluitend de zelfrapportage als meetmethode gebruiken, waarbij men zich moet afvragen of dat in dit geval wel een geldige meetmethode is (Dembo, Sweitzer & Lauritzen, 1985; Rinn & Markle, 1977).

We formuleren de volgende hypothesen over de effectiviteit van het PET-programma:

- De opvoedingsattitude van ouders wordt door het PET-programma beïnvloed in de richting van een meer open en pedagogisch verantwoorde houding ten opzichte van hun kind(eren) en de opvoeding, ouders hebben meer begrip en tonen meer acceptatie ten opzichte van het gedrag van hun kind.
- De verandering in attitude wordt omgezet in adequater opvoedingsgedrag, en wordt door de omgeving ook ervaren als meer open en sensitief pedagogisch gedrag. Het kind voelt zich meer begrepen en geaccepteerd door zijn ouders.
- Het probleemgedrag van het kind neemt af, het kind krijgt meer zelfvertrouwen, is coöperatiever en vertoont minder onaangepast gedrag.
- Het effect op de pedagogische attitude van ouders zal groter zijn dan het effect op het vertoonde opvoedingsgedrag en het gedrag van het kind. Het effect op het opvoedingsgedrag en het gedrag van het kind zal op een later tijdstip optreden.

Onderzoekopzet en methode

We hebben de literatuur verzameld via de Nederlandse bibliotheekbestanden en de belangrijkste elektronische bestanden, zoals ERIC, PsychLIT en Sociofile. Zoals in Cooper en Hedges (1994) wordt aangegeven is het voor een goed literatuuronderzoek van belang minimaal drie bronnen te gebruiken. De drie gebruik-

te bronnen zijn het Nederlandse bibliotheekbestand (inclusief online contents), informele kanalen, en via PsychLIT en ERIC. Bij de gevonden literatuur is verder gebruik gemaakt van de 'sneeuwbalmethode', waarbij men in de literatuurlijsten van publicaties over Gordon zoekt naar nog meer relevant materiaal. We hebben uitsluitend gepubliceerde onderzoeksverslagen in onze studie meegenomen. Ten eerste is de grijze literatuur vaak slecht toegankelijk. Ten tweede is de kwaliteit ervan doorgaans beduidend lager dan die van gepubliceerde studies. Omdat de kwaliteit van effectevaluaties van Gordoncursussen zeer omstreden is, hebben we besloten in dit geval alleen gepubliceerde effectstudies mee te nemen.

Bij het verzamelen van de literatuur zijn de volgende criteria voor de verzamelde studies gehanteerd:

- de studie moet zich richten op het bepalen van het effect van het PET-programma;
- in de beschrijving van de studie moeten de relevante statistische gegevens zijn terug te vinden, evenals de noodzakelijke studiekenmerken;
- in de studie moet sprake zijn van vergelijking van twee groepen, een experimentele en controlegroep;

Om inzicht te verschaffen in de gevonden studies zijn de studies weergegeven in een schema, waarbij de belangrijkste kenmerken en aspecten met betrekking tot het effectonderzoek zijn opgenomen. Op basis van dit schema worden de studies op narratieve, beschrijvende wijze met elkaar vergeleken.

Met betrekking tot de meta-analyse wordt van elke studie, aan de hand van de studie-uitkomsten, een effectgrootte berekend en bij meerdere meetresultaten een gecombineerde effectgrootte. Hierbij wordt gebruik gemaakt van het meta-analyse programma van Mullen (1989). Met het programma is het mogelijk de afzonderlijke effectgroottes van de studies te berekenen en de gemiddelde effectgrootte van alle studies tezamen. Tevens is het mogelijk het effect van de moderators, studiekenmerken die van invloed kunnen zijn op de uitkomst van een studie, met dit programma te bepalen. Het gestandaardiseerde verschil in gemiddelden van de experimentele en controlegroep ('*d*') is de effectgrootte die als gemeenschappelijke noemer voor alle studies geldt. We hebben met behulp van een codeerschema de studiekenmerken van elke studie gecodeerd. De volgende studiekenmerken zijn meegenomen: 1. achtergrondkenmerken, zoals steekproefgrootte, jaar van publicatie, land van herkomst en kenmerken van de proefpersonen (SES, leeftijd etc.); 2. designkenmerken, zoals het onderzoeksontwerp, het type meetinstrument, de wijze waarop de groepen zijn samengesteld en de deskundigheid van de begeleider van het desbetreffende programma.

In de fase van de analyse van de gegevens zijn de afzonderlijke effectgroottes gecombineerd tot een gewogen gemiddelde van alle studies, waarbij tevens het significantieniveau is aangegeven. Tevens is de mate van homogeniteit van de uitkomsten van de diverse studies bepaald. Zeer extreme effectgroottes hebben een grote invloed op de gecombineerde effectgrootte. Een nadere bestudering van een uitschieter is dus noodzakelijk. Tenslotte zijn de studie-uitkomsten in verband gebracht met de studiekenmerken, om verklaringen te vinden voor het gevonden effect.

Tabel 1 Overzicht van onderzochte studies

Studie	Land	N	Trainer	Toewijzing	Design	Instrument	Effect
Mitchell & McManis (1977)	Amerika	E ₁ = 26 (PET) E ₂ = 26 (PET) C = 26	niet bekend	Niet random	O ₁ - X - O ₂	- Parent Attitude Research Instrument	Minder autoritaire houding van ouders
Therrien (1979)	Amerika	E = 30 (PET) C = 17	niet bekend	Niet random	O ₁ - X - O ₂ - O _{3m}	- True Accurate Empathy Scale	Empathisch vermogen van ouders verbeterd
Cladder (1979)	Nederland	E ₁ = 32 (PET) E ₂ = 43 C = 23	ongetraind	Random	O - X - O ₂ - O _{3m}	- Basisgegevens - Delftse Vragenlijst - Huwelijksgelukschaal - Selfsteem Scale - Childrens Report of Parent Behavior Inventory - Klachtenlijst - Nu-Ideaal Schaal - Parent Attitude Survey - Algemeen- en follow-up evaluatieformulier	Houding van ouders meer rogeraans en minder gedragsmatig. Ouders zijn meer tevreden met hun kind Kind ervaart gedrag van ouders als minder verwerpend, verder effect nihil De zelfwaardering van het kind neemt toe
Schultz, Nystul & Law (1980)	Australië	E ₁ = 25 (PET) E ₂ = 23 E ₃ = 23 C ₁ = 22 C ₂ = 25	getraind	Niet random	O ₁ - X - O ₂ - O _{3m}	- Parent Attitude Research Instrument - Attitude Toward the Freedom of Children - Parental Rating of Improvement	Meer liberale en democratische houding van ouders ten opzichte van de opvoeding
Pnsker & Geoffrey (1981)	Amerika	E ₁ = 13 E ₂ = 13 (PET) C = 14	getraind en gesuitoriseerd	Niet random	O ₁ - X - O ₂	- Problem Checklist - Family Environment Scale - Tennessee Self Concept Scale - Behavior Modification Cognitive Scale - Parent Effectiveness Training Cognitive Scale - Observatie	Vaardigheden zijn aangeleerd door ouders Ouders vertonen meer positieve ouderlijke gedragingen Toename van cohesie en afname van conflicten Afname van beleving probleemgedrag van het kind
Granotti & Doyle (1982)	Amerika	E = 46 (PET) C = 46	niet bekend	Random	O ₁ - X - O ₂	- Parent Attitude Survey - Children's Report of Parental Behavior Inventory - Piers-Harris Children's Self Concept Scale - Devereux Elementary School Behavior Rating Scale	Ouders - meer zelfvertrouwen - meer bewust van eigen gedrag - meer acceptlerend Kind - ouders minder kritisch en alwijzend - meer zelfwaardering - minder faalangst - minder wantrouwen
Taylor & Swan (1982)	Amerika	E = 22 (ouders) E = 22 (kind) C = 8 (ouders)	niet bekend	Niet random	X - O _{3m}	- Parent Effectiveness Training Test	Geen
Witte, Andresen & Hesse (1983)	Duitsland	E = 21 C = 21	getraind	Niet random	O ₁ - X - O _{3m}	- door auteurs ontworpen vragenlijst met situatiebeschrijvingen	Toename van actief luisteren en ik-boodschappen bij ouders Beter conflict hantering door ouders
Root & Levant (1984)	Amerika	E = 30 C = 15	niet bekend	Niet random	O ₁ - X - O ₂ - O _{3m}	- Hereford Parent Attitude Survey - Career Maturity Inventory - Schoolresultaten	Minimaal effect ouders meer begrip en vertrouwen
Wood & Davidson (1987)	Australië	E = 9 C = 10	niet bekend	Niet random	O ₁ - X - O ₂ - O _{3m}	- Parent Child Response Sheet - Parent Attitude Scale - Moos Family Environment Scale - Specifieke probleeminformatie en cursusinformatie	Ouders hebben vaardigheden aangeleerd, niet terug te vinden in opvoedingsgedrag

Opmerkingen 1 E = experimentele groep, C = controlegroep

2 O₁ = voormeting, O₂ = nameting, X = interventieprogramma, O_{3m} = follow up meting na x aantal maanden

Narratieve vergelijking van de evaluatiestudies

Bij de vergelijking van de studies is gekeken naar methodologische aspecten zoals de participanten, het onderzoeksontwerp, de gebruikte meetinstrumenten, en naar het resultaat van de studies. Van de tien studies die aan onze criteria voldeden (zie tabel 1) zijn negen studies vastgelegd in publicaties in het buitenland (zes uit Amerika, twee uit Australië en een uit Duitsland) en één in een publicatie uit Nederland. Bij vergelijking valt op dat er relatief meer onderzoek naar het effect van het Gordon ouderprogramma in Amerika is gedaan dan in andere landen. Toch wordt het programma in veel landen aan ouders aangeboden en kennen we in Nederland zelfs een organisatie, de 'Nederlandse Effectiviteit Trainingen' (NET), die de cursussen organiseert en coördineert. Ook valt op dat er geen adequate studies naar de effectiviteit van de Gordon cursussen zijn verricht in het afgelopen decennium, hoewel de populariteit van Gordon in de praktijk van de opvoedingsvoorlichting en preventie van opvoedingsproblemen juist lijkt te zijn gegroeid.

De kwaliteit van het onderzoek is veelal matig. Door vrijwillige deelname aan het programma is het vaak moeilijk om participanten voor onderzoek te vinden. In enkele studies was het werven van de experimentele groep moeizaam, zodat een controlegroep al helemaal niet te verwezenlijken was. In slechts twee studies worden de deelnemers aselekt toegewezen. Om deze methodologische tekortkoming enigszins te ondervangen zijn in de studies met een controlegroep de voor testen van de controle- en experimentele groep met elkaar vergeleken, om te bepalen of er verschillen zijn tussen de twee groepen. Ook wordt wel gebruik gemaakt van matching, om twee zo gelijk mogelijke groepen te creëren, en op deze wijze invloed van variabelen zoals SES, leeftijd ouders, leeftijd kind et cetera te controleren.

De in dit onderzoek beschreven studies zijn geselecteerd op het originele PET-programma. Slechts bij drie studies is vermeld of er sprake is van getrainde en geautoriseerde begeleiders van het programma. Met betrekking tot het onderzoeksdesign wordt veelal gekozen voor een pretest posttest design met controle groep. Eén studie (Taylor & Swan, 1982) kent geen voormeting, omdat deze studie pas een jaar na afloop van het programma start en zich richt op het lange termijn-effect van het programma. De auteurs vragen zich af of het opvoedingsgedrag van ouders is veranderd na het volgen van het PET-programma in de ogen van de ouders en in die van hun adolescentie kinderen en ze vergelijken de resultaten met een kleine controlegroep.

In vijf studies is sprake van een follow-up meting, variërend van vier maanden (Therrien, 1979; Wood & Davidson, 1987) tot een jaar na afloop van het programma (Shultz, Nystul & Law, 1980). Bij de studie van Witte et al. (1983) vindt de nameting pas na twee maanden plaats. Bij de studie van Taylor en Swan (1982) vindt alleen de follow-up meting na één jaar plaats.

Als meetinstrument wordt voornamelijk de vragenlijst gebruikt en slechts in één studie (Pinsker & Geoffrey, 1981) wordt gebruik gemaakt van observatie als meetinstrument. Het onderzoek van Pinsker en Geoffrey is de enige studie waarbij de door vragenlijsten verkregen gegevens kunnen worden vergeleken met de door observatie verkregen gegevens. In vier studies wordt slechts van één vragenlijst gebruik gemaakt (Mitchell & McManis, 1977; Taylor & Swan, 1982; Therrien, 1979; Witte, Andresen & Hess, 1983).

In de onderzoeksverslagen wordt relatief weinig gezegd over de betrouwbaarheid en validiteit van de gebruikte meetinstrumenten, met name wanneer er sprake

ke is van vragenlijsten. In de meeste studies wordt gebruik gemaakt van gesloten en standaard-vragenlijsten. In een aantal studies zijn de vragenlijsten aangepast, door vertaling naar de eigen taal en aanpassing aan de eigen cultuur (Cladder, 1979; Witte, Andresen & Hesse, 1983). De vragenlijsten, die ingevuld worden door de ouders, zijn vooral gericht op het meten van de opvoedingsattitude van de ouders of om het kindgedrag, ervaren door de ouders, te meten. Bij het interpreteren van de gegevens dient men voorzichtig te zijn, omdat het niet altijd even duidelijk is in hoeverre de gebruikte vragenlijsten ook betrouwbaar en valide zijn.

Bij de vergelijking van de resultaten valt op dat er slechts in één studie geen positieve significante resultaten worden gevonden (Taylor & Swan, 1982). In alle andere studies worden significante veranderingen gevonden in de attitude van de deelnemende ouders. Hierbij doemt de vraag op in hoeverre een zelfrapportage van de deelnemende ouders ook een werkelijke attitudeverandering en niet een neiging tot sociaal wenselijke antwoorden meet. Zijn gemotiveerde deelnemende ouders niet geneigd om een positief beeld te geven en datgene in te vullen wat men wenselijk acht na het volgen van het programma?

Bij die studies waarin vragenlijsten door anderen dan de deelnemende ouders zijn ingevuld wordt de verworven nieuwe attitude niet of in zeer geringe mate teruggevonden. Ook in het gedrag van het kind zijn de veranderingen gering, hoewel ouders zelf wel vaak rapporteren dat het gedrag van het kind en de relatie met het kind verbeterd is. Mogelijk zijn effecten op gedrag van ouders en kinderen pas zichtbaar na verloop van tijd. Dit laatste zal binnen de meta-analyse nader worden onderzocht. Een andere mogelijkheid zou kunnen zijn dat ouders al geholperd zijn door de aandacht voor hun probleem en daardoor hun probleem als verminderd of zelfs opgelost ervaren. In de psychotherapie is dit een bekend verschijnsel (Smith & Glass, 1977).

Resultaten meta-analyse

De in het meta-analytisch onderzoek meegenomen studies en de berekende effectgroottes worden in tabel 2 weergegeven. Bij elke studie is een correlatie (r) berekend, waarbij gebruik is gemaakt van de vermelde studieuitskomsten van de experimentele en controlegroep. Bij deze omrekening is gebruik gemaakt van het programma van Mullen (1989). Vanuit deze berekende correlatie is de effectgrootte (Cohen's d) voor de desbetreffende studie afgeleid.

Er zijn afzonderlijke effecten berekend voor opvoedingshouding, opvoedingsgedrag en kindgedrag. Tevens zijn effecten berekend voor de follow-up. Het resultaat van de meta-analyse is voor de opvoedingsattitude aanzienlijk ($\underline{d} = 1.09$, $p < .001$; follow-up: $\underline{d} = 1.06$, $p < .001$). Wanneer we de gegevens van de afzonderlijke studies bekijken valt direct het wel erg grote effect op van het onderzoek van Therrien (1979). De gevonden correlatie is net zo groot als de gerapporteerde betrouwbaarheid van het gebruikte meetinstrument. De resultaten van deze studie zijn naar alle waarschijnlijkheid niet juist. Er is mogelijk een fout geslopen in de rapportage van het onderzoek. Wanneer de studie van Therrien uit de dataset wordt verwijderd is de effectgrootte, $d = .88$ met een $p < .001$. Wanneer wordt uitgegaan van de criteria van Cohen (Mullen, 1989) waarbij een effect van $\underline{d} = 0.30$ zwak, een effect van $\underline{d} = 0.50$ matig, en van $\underline{d} = 0.80$ sterk is, zou het gevonden effect van de PET voor de opvoedingshouding van de ouders tot deze laatste categorie behoren. Ook bij de follow-up blijft dit effect aanwezig. De set van studies is echter nog niet homogeen, waarschijnlijk door een tweede uitbijter (Witte,

Tabel 2 Effectgrootte van de studies in de meta-analyse, uitgesplitst naar opvoedingsattitude, opvoedingsgedrag en kindgedrag.

Studie	N	R	Attitude		Gedrag		Kindgedrag		
			Cohen's d	Follow-up d	Cohen's d	Follow-up d	Cohen's d	Follow-up d	
Mitchell & McManis (1977)	28	70	1.96						
Therrien (1979)	31	93	5.06	3.71					
Cladder (1979)	65	22	0.45	0.32	0.09	0.18	0.24	0.34	
Schultz, Nystul & Law (1980)	37	37	0.80	0.65					
Pinsker & Geoffrey (1981)	27	43	0.95		0.39	0.85	0.13	0.26	
Gianotti & Doyle (1982)	92	24	0.49		0.24	0.49	0.14	0.28	
Taylor & Swan (1982)	30	12	0.24						
Witte, Andresen & Hesse (1983)	42	81	2.76		0.00	0.00			
Root & Levant (1984)	40	32	0.68	0.52			0.09	0.37	
Wood & Davidson (1987)	19	51	1.19	2.08	0.18	0.37			
Totaal	411		1.09	1.06		0.36		0.30	0.35
Homogeniteit χ^2			72.2	33.4	3.3		0.34	0.01	
			$p < .001$	$p < .001$	$p = .50$		$p = .95$	$p = .13$	

Opmerking: Indien bij de homogeniteit $p < .01$ dan is er sprake van een heterogene onderzoeksgroep

Andresen & Hesse, 1983). In de studie van Witte, Andresen en Hesse bestaat de onderzoeksgroep uit alleenstaande ouders, wordt de nameting twee maanden na afloop van het programma uitgevoerd en is er sprake van één meetinstrument, een zelf ontwikkelde vragenlijst, waardoor het gevonden effect enigszins vertekend kan zijn. Wanneer ook deze uitbijter uit de dataset wordt verwijderd blijft het effect echter hoog te noemen ($d = 0.70$, $p < .001$). De overgebleven set studies is na verwijdering van de genoemde studies homogeen te noemen ($\chi^2 = 11.12$, $p = 0.1$). Alleen gemiddelde effectgroottes in een homogene set van studies zijn interpreteerbaar. Naar aanleiding van de meta-analytische gegevens kan men ervan uitgaan dat het PET-programma veel invloed uitoefent op de opvoedingsattitude van ouders, zoals gemeten met de in tabel 1 genoemde instrumenten. Deze conclusie moet met enige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd omdat, zoals gezegd, de rapportage over de betrouwbaarheid en validiteit van de gebruikte meetinstrumenten tekortschiet.

Ondanks het geringe aantal studies is gezocht naar mogelijke variabelen die de verschillen tussen de studies zouden kunnen verklaren. Het hierbij gebruikte codeerschema voor de moderator variabelen is verkrijgbaar bij de auteurs. Variabelen die werden meegenomen, waren jaar van publicatie, aantal participanten, land van herkomst, randomisatie van groepen en begeleiding van het programma. De sociaal economische status, leeftijd van de kinderen, leeftijd van deelnemers en meetinstrumenten konden niet worden meegenomen, omdat er te weinig variabiliteit bestaat binnen de studies. Significante verbanden werden gevonden met het aantal participanten, met randomisatie en met de inzet van getrainde of ongetrainde trainers. Met betrekking tot de participanten geldt dat een kleiner aantal participanten samengaat met een gemiddeld groter effect. Dit is een gebruikelijk beeld bij de meta-analyse (zie ook Mullen, 1989).

De verschillen met betrekking tot randomisatie en trainer moeten met voorzichtigheid worden geïnterpreteerd omdat ook hier de variabiliteit zeer beperkt is. In slechts twee van de tien studies heeft random toewijzing plaatsgevonden en in

de andere acht studies niet. Bij de studies waarbij geen random toewijzing plaatsvond is het effect groter dan bij de studies waarbij wel een random toewijzing plaatsvond. Dit resultaat is waarschijnlijk toe te schrijven aan het feit dat in de studie van Therrien (1979) en de studie van Witte, Andresen en Hesse (1983) geen random toewijzing heeft plaats gevonden en in deze studies extreme effecten zijn gevonden. Wanneer deze studies uit de dataset worden gehaald blijkt echter dat het gemiddelde effect bij de studies zonder aselechte toewijzing nog steeds groter is dan bij randomisatie. De verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat een zorgvuldig opgezette studie tot een kleiner effect leidt omdat er minder (systematische) ruis in het spel is.

In slechts vier van de tien studies wordt iets vermeld over de trainer, in drie studies (Pinsker & Geoffrey, 1981; Schultz, Nystul & Law, 1980; Witte, Andresen & Hesse, 1983) is sprake van een getrainde trainer en in één studie (Cladder, 1979) van een ongetrainde trainer. Gezien het kleine aantal studies zijn er geen definitieve conclusies mogelijk, maar het lijkt erop dat bij de studies, waarbij sprake is van een getrainde trainer, een groter effect wordt gevonden. Dat wil zeggen dat de deskundigheid van de trainer van invloed is op het effect van het programma. Bij verwijdering van de extreme studie-uitkomsten van Therrien en Witte, Andresen en Hesse blijft het effect voor studies met een getrainde trainer groter dan het effect voor de studie met de ongetrainde trainer. Bij vijf van de overgebleven acht studies was niet expliciet vermeld of het om getrainde of ongetrainde begeleiders ging.

Bij het opvoedingsgedrag van ouders wordt een relatief zwak effect gevonden ($\underline{d} = 0.36$, $p < 0.01$). Het zoeken naar variabelen die verschillen tussen de studies kunnen verklaren, is niet mogelijk omdat het aantal studies in de dataset te klein is. Bij het gedrag van het kind is het effect ook bescheiden ($\underline{d} = 0.30$, $p = 0.03$). Het gaat hierbij om vier studies die het gedrag van het kind op één of andere manier hebben gemeten. Hierdoor is het moeilijk om een uitspraak te doen met betrekking tot variabelen die verschillen tussen de uitkomsten van de diverse studies zouden kunnen verklaren. Twee studies hebben een follow-up meting uitgevoerd naar het kindgedrag, dit geeft een effect van $\underline{d} = 0.35$.

Discussie

Het PET-programma is een ouderprogramma dat in veel landen wordt aangeboden en waarvan men dus waarschijnlijk ook veel verwacht. Het aantal studies naar het effect van het programma is, gezien de belangstelling voor het programma, echter gering. Ook in Nederland, waar het PET-programma veelvuldig wordt toegepast, vinden wetenschappelijke evaluaties niet of nauwelijks plaats. In een inventarisatie van ouderprogramma's (Van Londen et al., 1995) wordt aangegeven dat in bijna alle instellingen die een ouderprogramma verzorgden er uitsluitend een mondelinge evaluatie plaatsvond, terwijl slechts negen van de 52 instellingen effectmetingen deden met behulp van instrumenten. Geen enkele instelling gebruikte een controlegroep.

Veel studies naar het effect van het PET-programma zijn vastgelegd in ongepubliceerde manuscripten. De resultaten uit deze manuscripten worden zeer beperkt, via een artikel, gepubliceerd. De studies die het effect van het PET-programma onderzoeken zijn ook vaak een combinatie en vergelijking van meerdere programma's, waarbij zelfs in sommige studies een controlegroep ontbreekt. Daarnaast is de kwaliteit van de studies ook niet altijd toereikend. De vrijwillige deelname aan het programma, het niet random toewijzen van de deelnemers aan een

experimentele- of controlegroep, het ontbreken van een follow-up meting en de vragenlijst als belangrijkste, en soms zelfs enige, meetinstrument maken dat de resultaten met enige terughoudendheid moeten worden beoordeeld. De criteria die gesteld zijn in het kader van dit onderzoek zijn, in verband met het geringe aantal studies, tot een minimum beperkt. De studies moesten in ieder geval resultaten van een PET-groep vergelijken met die van een controlegroep. Hierbij ging het verder om het originele PET-programma. Het aantal studies dat in aanmerking kwam en beschikbaar was voor het onderzoek, is ondanks de beperkte criteria gering. Tien studies voldeden aan de gestelde criteria en konden worden meegenomen in een meta-analytisch onderzoek naar het effect van het PET-programma.

Het doel was te bepalen welk effect het PET-programma heeft en hoe groot dit effect dan is. Hiervoor werd een onderscheid gemaakt tussen opvoedingshouding en opvoedingsgedrag van ouders, en het gedrag van het kind. Indien men ervan uitgaat dat de in de studies gebruikte meetinstrumenten een attitudeverandering bij ouders kunnen meten dan kan men concluderen dat het PET-programma de opvoedingshouding van ouders in positieve zin beïnvloedt. Ouders lijken meer begrip en meer vertrouwen te hebben in hun kind(eren) na het volgen van het programma. Deze nieuwe opvoedingshouding wordt in beperkte mate teruggevonden in het gedrag van ouders. Hoewel ouders aangeven dat het gedrag van hun kind verbeterd is en de problemen verminderd zijn of zelfs opgelost, wordt er eveneens een gering effect gevonden op het gedrag van het kind.

In hoeverre dit effect op het gedrag van het kind – geconstateerd door de ouders, maar niet overtuigend teruggevonden in de resultaten – aanwezig is of te maken heeft met de beleving van de ouders is niet duidelijk. Het geringe effect op het opvoedingsgedrag van de ouders en het gedrag van het kind zou ook verklaard kunnen worden vanuit het idee dat beide gedragingen juist effecten zijn die na langere tijd optreden en dus terug moeten worden gevonden bij de follow-up metingen. Deze follow-up gegevens ontbreken, zodat het niet mogelijk is om hierover een uitspraak te doen. Daarnaast zou het ontbreken van observatie-instrumenten in de onderzoeksontwerpen een rol kunnen spelen. Mogelijke (subtiele) gedragsveranderingen worden daardoor misschien niet opgespoord.

Binnen het kader van dit onderzoek moet geconcludeerd worden dat het PET-programma een effect heeft op de opvoedingshouding van ouders. In hoeverre dit toe te schrijven is aan de specifieke vaardigheden die het PET-programma wil aanleren is niet geheel duidelijk. De aandacht van de trainer en factoren binnen het groepsproces tijdens het programma zouden ook een alternatieve verklaring kunnen zijn voor het gevonden effect. De vraag is welk effect zou worden gevonden als de ouders in de controlegroep een dummy-behandeling zouden ondergaan, bijvoorbeeld het samenkomen en in groepsverband en onder begeleiding van een trainer praten met elkaar zonder het specifieke trainingsprogramma volgens Gordon aangeboden te krijgen.

De ouders die het Gordonprogramma gevolgd hebben geven echter aan dat zij baat hebben gehad bij het volgen van het programma en dat zij de vaardigheden met betrekking tot het programma hebben aangeleerd. In hoeverre de aangeleerde vaardigheden het opvoedingsgedrag van ouders beïnvloeden, is niet duidelijk. Meer en vooral methodisch sterker onderzoek zou hierop antwoord moeten geven.

Noot

1. Dit artikel is gebaseerd op de doctoraalscriptie van Caroline Klein Poelhuis.

Literatuur

- Cedar, B. & Levant, R.F. (1990). A meta-analysis of the effects of parent effectiveness training. *The American Journal of Family Therapy*, 18, 373-384.
- Cooper, H. & Hedges, L.V. (1994). *The handbook of research synthesis*. New York: Sage.
- Dembo, H.D., Sweitzer, M. & Lauritzen, P. (1985). An evaluation of group parent education: Behavioral, PET, and Adlerian programs. *Review of Educational Research*, 2, 155-200.
- Gordon, T. (1980). Parent Effectiveness Training: A preventive program and its effects on families. In Marvin J. Fine (Ed), *Handbook on Parent Education* (pp 101-121). New York: Academic Press.
- Groenendaal, J.H.A. (1993). Opvoedingsvoorlichting: op zoek naar theoretische en bruikbare kaders en modellen. *Pedagogisch Tijdschrift*, 18, 101-112.
- Klein Poelhuis, C.W. (1999). *Ouderprogramma's nader beschouwd: een beschrijvend en meta-analytisch onderzoek naar de effecten*. (doctoraalscriptie) Universiteit Leiden.
- Londen, A. van, Londen-Barentsen, W.M. van, Jansma, J.B.M. & Cohen de Lara-Kroon, V. (1995). Ouderprogramma's en gezinsprogramma's in Nederland. *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs*, 11, 21-31.
- Londen-Barentsen, W.M. van & Londen, A. van (1994). Ouderprogramma's. In J. Rispens, P.P. Goudena & J.J.M. Groenendaal (red.), *Preventie van psychosociale problemen bij kinderen en jeugdigen* (pp. 178-193). Houten: Bohn Stafleu & Van Loghum.
- Mullen, B. (1989). *Advanced basic Meta-Analysis*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Rinn, R.C. & Markle, A. (1977). Parent Effectiveness Training: a review. *Psychological Reports*, 41, 95-109.
- Smith, M.L. & Glass, G.V. (1977). Meta-Analysis of Psychotherapy Outcome Studies. *American Psychologist*, 32, 752- 760.

Literatuur, gebruikt bij de meta-analyse

- Cladder, J.M. (1979). *Oudercursussen op M.O.B.'s*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Gianotti, T. J. & Doyle, R.E. (1982). The effectiveness of parental training on learning disabled children and their parents. *Elementary School Guidance and Counseling*, 17, 131-136.
- Mitchell, J. & McManis, D.L. (1977). Effects of P.E.T. on authoritarian attitudes toward child-rearing in parents and non-parents. *Psychological Reports*, 41, 215-218.
- Pinsker, M. & Geoffrey, K. (1981). A comparison of PET and behavior modification parent training. *Family Relations*, 30, 61-88.
- Root, R.W. & Levant, R.F. (1984). An evaluation of parent effectiveness training for rural parents. *Journal of Rural community Psychology*, 5,, 2, 45-54.
- Schultz, C.L., Nystul, M.S. & Law, H.G. (1980). Attitudinal outcomes of theoretical models of parent group education. *Journal of Individual Psychology*, 36, 16- 28.
- Taylor, P.B. & Swan, R.W. (1982). Parent Effectiveness Training: Adolescents' responses. *Psychological Reports*, 51, 331-338.
- Therrien, M.E. (1979). Evaluating empathy skill training for parents. *Social Work*, 24, 417-419.
- Witte, E.H., Andresen, R. & Hesse, G. (1983). Zur Überprüfung eines Trainings nach dem GORDON-Konzept bei alleinerziehenden Personen. *Gruppendynamik*, 14, 161-172.
- Wood, C.D. & Davidson, J.A. (1987). PET: an outcome study. *Australian Journal of Sex, Marriage and Family*, 8, 3, 134-141.